

İktisâş Sanatına Özgün ve Modernist Yaklaşımlar: Kur'an Örneğinde

Original and Modernist Approaches to Narrative Art: In the
Example of the Qur'an

Mustafa İbiş

Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi Asst. Prof., Uşak University
İslami İlimler Fakültesi Faculty of Islamic Sciences
Arap Dili ve Belagatı Ana Bilim Dalı Department of Arabic Language and Rhetoric
Uşak | Türkiye Uşak | Turkey
mustafa.ibis@usak.edu.tr orcid.org/0000-0001-5457-3697

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 28 Eylül 2020 Received | 28 September 2020
Kabul Tarihi | 22 Aralık 2020 Accepted | 22 December 2020
Yayın Tarihi | 30 Aralık 2020 Published | 30 December 2020

Atıf | Cite as

İbiş, Mustafa. "İktisâş Sanatına Özgün ve Modernist Yaklaşımlar: Kur'an Örneğinde [Original and Modernist Approaches to Narrative Art: In the Example of the Qur'an]". *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/2 (Aralık 2020), 497-521.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.4399163>

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
| This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Turkey.
<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

İktişâş Sanatına Özgün ve Modernist Yaklaşımlar: Kur'an Örnekliğinde

Öz: İktişâş sanatına ait özgün ve modernist yaklaşımları konu edinen bu çalışmada, ilk olarak iktişâşın lügat ve terim anlamı ele alınmış ve bunun Kur'an'ın mûciz sanatlarından birini teşkil ettiği vurgulanmıştır. Burada, tarihi süreçte özgün yaklaşımlar çerçevesinde iktişâşın geçirdiği evreler ve kazandığı anlamlar açıklanmıştır. İktişâşın klasik ve modern dönem kavramlarıyla olan ilişkisi bu çalışmanın konusunu belirlemiştir. Bir bilim dalına ait kavramlar o bilimi şekillendiren ve ona değer katan anlamlardır. Bu kavramlar, ait olduğu bilimin anahtar kelimeleridir. Her kavram içinde geliştiği kültürel çevresiyle yakından ilgilidir. Çünkü her kültür kendi kavramlarıyla ayaktadır. İktişâş, başta Kur'an ilimlerinin ve daha sonra Arap dilinin kültürel yapısını oluşturan bir kavramdır. İktişâş, geçmiş dönemlerden itibaren kullanılıyor olsa da terim anlamında ilk defa Kur'an'ın belâgatını ortaya çıkarma gayretinde olan âlimler tarafından ele alınmıştır. Sonraki dönemlerde ise uzun müddet tenkit konusu içinde ele alınmıştır. İktişâş, modern dönemle beraber metin dil bilimi terimleriyle karşılaştırılması yapılmıştır. İktişâş sanatının geçirdiği tüm bu gelişmeler böyle bir konunun incelenmesini önemli ve gerekli kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, İktişâş, Tenâşş, Sirkât, İktibâs.

Original and Modernist Approaches to Narrative Art: In the Example of the Qur'an

Abstract: In this study, which deals with the original and modernist approaches of narrative art, firstly, the dictionary and term meaning of the word narrative is examined and then it is emphasized that it constitutes one of the miracle arts of the Qur'an. Here, the stages of narrative art and the meanings that it has gained, are explained within the original approach. The relationship of narrative art with the concepts of classical and modern periods determined the subject of this study. Concepts, which belong to a science, are the meanings that shape that science and add value to it. These terms are the keywords of the science to which they belong. Each concept is closely related to the cultural environment in which it develops. Because every culture stands with its own concepts. The narrative art, firstly, had constituted a concept within the field of Qur'anic sciences, but after that it constituted a concept related to cultural structure of the Arabic language. Although the art of narrative has been used since past times, it was first addressed as a term by scholars who were trying to reveal the rhetoric of the Qur'an. In the following periods, it was handled within the subject of criticism for a long time. In the modern times, narrative art has been compared with linguistics terms. All these developments in the art of narrative made it important and necessary to examine such a subject.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Narrative, Intertextuality, Plagiarism, Quotation.

Giriş

Arap dili ilimlerinin ortaya çıkmasına etki eden en önemli sebep, Kur'an'daki sırların ortaya çıkarılma isteğidir. Bu istek ve gayret Kur'an'ın ve dolayısıyla Arap dilini en yüksek mertebeye ulaştırmayı başarmıştır. Bununla beraber Kur'an'ın müciz dili gün geçmiyor ki yeni bir manayla buluşmasın.

Bilimlerin sahip olduğu en önemli özellik, sahip oldukları terimlerdir. Bu terimler sayesinde diğer ilimlerden ayrışır. Bu terimler aynı zamanda bilimlerin gövdelerini ayakta tutan sütunlardır. Bunlar bazen dar bir anlam ifade ederken araştırmacıların gayreti ve tetkiki sayesinde geniş anlamlarla buluşmaktadır. Terimler, bilgi ve düşünceler için kontrol mekanizması görevini üstlenmektedir. Bunlar haricindeki konuların karışmasını engellediği gibi dâhilindeki konuların da kendisine katılmasına katkı sunmaktadır.¹

Kur'an'ın sahip olduğu edebi sanat ve barındırdığı terimler belâgat ilminin en önemli konularını oluşturmaktadır. Bu terimler Kur'an'ın sırlarının inkişaf edilmesine etki eden en önemli araçlardır. Bunlar aynı zamanda dilin düğümlemesini çözen ve durağanlığına canlılık katan ifadelerdir. İşte son dönemlerde öne çıkan bu terimlerden biri iktisâştır. İktisâş terimi Kur'an ilimlerinin merkezinde yeşermiş ve ilahi kelamın beşeriyete sunulan bir hediyesi olmuştur. İktisâş, Kur'an'ın edebi sanatını ortaya çıkmasına katkı sunan terimlerden biridir. Bu ifade aynı zamanda Kur'an'da geçen kıssalarla ilgili modellerle irtibatı vardır. Dolayısıyla, iktisâş terimi şekilsel ve içerik bakımından birçok manalar barındırmaktadır.

Genel anlamda, terimsel ifadelerden maksat, bilimlerin tutarlılığını çerçevelemek ve bunu tespit etmektir. Bu ifadeler, düzgün anlamının yönlendirdiği mana ve çıkarımlara engel olabilecek kapalılığı kaldırmayı hedeflemektedir. Kısaca bunlar, bilimlerin anahtarı görevini görmekteler. Bu terimler aynı zamanda neşet ettiği ortamla da sıkı bağlantılıdır.² İktisâşın Kur'an'ın bir edebi sanat dalını oluşturması, tarihi süreçte gösterdiği anlamsal gelişmeler sayesinde tenkitçi ve belâgatçılara yol gösterici olması ve son olarak modern tenkit çalışmalarına kaynak teşkil etmesi bu konunun araştırılmasını gerektiren sebeplerdendir.

¹ Yâsir b. Süleymân Şûşû, "Beyne'l-aşale ve'l-mu'aşara", *Mecelletü 'ulûmi'l-luğât ve âdâbihâ* 8 (Mayıs 1433/2012), 183.

² Şûşû, "Beyne'l-aşale ve'l-mu'aşara", 184.

1. İktişâşın Tanımı

İktişâş kelimesi, sözlükte birçok anlama gelmektedir. Bunlardan bazıları konuyla ilgiliyken, bazıları çok farklı anlamlar taşımaktadır. Konunun hedefi çerçevesinde bunlardan bazıları zikredilmiştir. الْقَصُّ الْاِقْتِصَاصُ kelimesi الْقَصُّ kelimesinden türetilmiştir. Bu ifade sözlükte almak, hikâyeye, rivayet, izlemek, bir sonrakinin, öncekinin yaptığını yapması, kelamı muhafaza etmek (ezberlemek) ve iz veya haberi takip etmek gibi birçok anlama gelir.³ Buna Kur'an'dan şu ayetleri örnek vermek mümkündür:

وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيبِهِ “Mûsâ'nın (annesini) ablasına: 'Onu takip et!' dedi.”⁴

قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبِغُ فَأَرَادَ عَلِيٌّ إِتْرَاهِمًا قَصَّاصًا “Mûsâ, 'İşte aradığımız bu idi.' dedi. Hemen izleri üzerine geri döndüler.”⁵

Ayette geçen قُصِّيبِهِ kelimesinin anlamı izini ve haberini takip etmektir. Ayetteki anlamı ise; Musa'nın izini takip et ki, kimin onu aldığını göresin.⁶ İkinci ayette geçen قَصَّاصًا kelimesinin anlamı ise geldiği izi takip etmektir.

İktişâş kelimesi aynı şekilde Arap dilinde kullanılan hikâyeler anlamındaki الْقَصُّ terimiyle irtibatlıdır. Hikâyelerden maksat; takip edilen veya iç içe girmiş haberlerdir.⁷ Buna şu ayetleri örnek vermek mümkündür:

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصُّ الْحَقُّ “İşte bunlar birbirini takip eden gerçek haberlerdir.”⁸

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ “Andolsun onların iç içe geçmiş kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır.”⁹

İktişâş kelimesinden türetilen, hikâyeye veya kıssa şeklinde bilinen الْقِصَّةُ kelimesi ise iş, haber, söz ve durum anlamına gelir.¹⁰

İktişâşın zikredilen anlamlarından hiçbiri kullanılmayan anlamlar değildir. Bu terim kullanıldığı durumun haliyle şekillenmektedir. Lafzın konumu yer değiştirdikçe delalet ettiği anlamı da değişir. Dolayısıyla, kelamın içerik bütünlüğünü oluşturmak ve onu anlamlandırmak bilinçli bir izlemenin eseridir. Bu bilinçli izleme, terimlerin lafzi veya içerik bakımın-

³ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 2010), “kasasa”, 7/73-78.

⁴ el-Kasas 28/11.

⁵ el-Kehf 18/64.

⁶ Mennâ' el-Kattân, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 2000), 300; Ebüssuûd Muhammed el-İmâdî, *Tefsîrû Ebi's-Su'ûd el-müsemmâ İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Ḳur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhya'it-Türâsi'l-Arabî, 2015), 7/5; Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 2008), 20/83.

⁷ İbn Manzûr, “kaşaşa”, 7/78.

⁸ Âl-i İmrân 3/62.

⁹ Yûsuf 12/111.

¹⁰ Kattân, *Mebâhiş fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân*, 300; İbn Manzûr, “kışsa”, 7/77-78.

dan iktibaslarıdır. Bu izleme ise, bir mana tam belirtilmediği veya açıklanmadığı halde onu işaret ve ima eden durumlarından ibarettir.¹¹

İktisâş kelimesinin terim anlamı ise sözlük anlamının delalet ettiği anlamdan çok farklı değildir. İktisâşın terim anlamını İbn Fâris (öl. 395/1004) şöyle açıklamaktadır: “Allah’ın kitabına ait edebi sanatlardan biri iktisâştır. İktisâş, sûrede geçen kelamın, diğer veya bitişik¹² sûredeki kelamdan iktibas (alınması veya takip edilmesi) edilmesidir.”¹³ Buna ayetten örnek:

وَأَتَيْنَاهُ أَجْرَهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ “Ona bu dünyada mükâfatını verdik; o, ahirette de iyiler arasında yer alacaktır.”¹⁴

İbn Fâris, burada geçen ahiretin, çalışma yeri değil aksine sevap mekâmı olduğunu açıkladıktan sonra bunun: وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمَلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى “Kim de iyi davranışlarda bulunmuş bir mümin olarak onun huzuruna çıkarsa o kimseler için üstün dereceler vardır.”¹⁵ ayetten alındığını ifade etmiştir.

2. İktisâş Kavramının Tarihsel Seyri

Tarihte iktisâş terim anlamında kullanılan ilk isim İbn Fâris’tir. İbn Fâris, eş-Şâhibî adlı çalışmasında iktisâş belâğatın i’câz sanatından biri saymıştır. Ona göre iktisâş, bir sûredeki kelamın diğer bir sûredeki kelamdan alınmasıdır.¹⁶

İbn Fâris’in iktisâşı tarif ederken kast ettiği anlam; değişik iki konudaki anlamlardan birinin diğerinden iktibas edilmesi veya aynı konunun başka kelamda tekrar edilmesidir. İster bu kelimeler aynı yerde, ister her biri farklı yerlerde olsun. Burada önemli olan, her iki kelam arasında anlam bakımından sıkı bir ilişkinin olmasıdır. Buna göre, kelamın şekilsel veya içerik yönünden tekâmüle ermesi ancak bu değişik yerlerdeki kelimelerin bir araya getirilmesiyle mümkündür. Öyleyse, aynı maksada yönelik fark-

¹¹ Muhammed Zübeyr Abbâsî, “Tefâvüt beyne’l-İktisâşi’l-Çur’ânî ve muştalaḥi’t-tenâşş”, *ed-Dirâsâtü’l-İslâmiyye* 52/2 (2017), 199.

¹² Zerkeşî, bu açıklamaya “veya aynı suredeki kelamın takip edilmesidir.” sözünü ilave etmiştir. bk. Bedrüddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ‘ulûmi’l-Çur’ân*, thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Mektebetü Dârü’l-Türâs, 2008), 3/297

¹³ Ebü’l-Huseyn Ahmed bin Fâris, eş-Şâhibî, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Matba’atü ‘İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurkâh, 1977), 398.

¹⁴ el-Ankebût 29/27.

¹⁵ Tâhâ 20/75.

¹⁶ İbn Fâris, eş-Şâhibî, 398.

lı cümlelere serpilmiş kelimeler bir araya getirilmeden yapılacak yorum ve tefsirler yetersiz kalacaktır.¹⁷

İbn Fâris, iktisâs Kur'an'dan birçok örnek getirmiştir. Yukarıda geçen ayetlerden başka aşağıdaki örnekleri de zikretmiştir:

“*Rabbimin lütfu olmasaydı ben de şimdi cehenneme getirilenler arasında olacaktım.*”¹⁸ İbn Fâris, bu ayetin aşağıda zikredilen:

“...Onlar da azabın içine bırakılırlar.”¹⁹ ayeti ile; ثُمَّ لَنَحْضِرَهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا هَٰذَا هِيَ حَالُهُمْ فِي الْأَشْهَادِ...²⁰ ayetinin tekrarı olduğunu ve ondan alındığını belirtmiştir.

İbn Fâris, ayetteki bir kelamın, başka ayetlerdeki birçok kelamdan iktisâs edilebileceğine işaret etmiş ve buna ayetlerden delil getirmiştir. Buna örnek:

“*Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şahitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz.*”²¹ İbn Fâris, ayette geçen şahitler anlamındaki الْأَشْهَادُ kelimesinin dört ayetteki kelamdan alındığını ifade etmiştir. Çünkü şahitler dördür. Bu dört şahit ise dört yerde geçmektedir. Birinci şahit, meleklerdir. Buna örnek:

“*Her şahıs, yanında bir sürücü bir de şahitle gelir.*”²² İkinci şahit peygamberlerdir.²⁴ Buna örnek:

“*Her bir ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onlara şahit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!*”²³ Üçüncü şahit, Hz. Muhammed'in Ümmetidir.²⁶ Buna örnek:

“*İşte böylece, siz*

¹⁷ Muhammed Ebû Mûsâ, *Mürâca'ât fi uşûli'd-dersi'l-belâğî* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1429/2008), 299.

¹⁸ es-Saffât 37/57.

¹⁹ er-Rûm 30/16.

²⁰ Meryem 19/68.

²¹ el-Mü'min 40/51.

²² İbn Fâris, *eş-Şâhibî*, 398.

²³ Kâf 50/21.

²⁴ İbn Fâris, *eş-Şâhibî*, 398.

²⁵ en-Nisâ 4/41.

²⁶ İbn Fâris, *eş-Şâhibî*, 399.

insanlara şahit olursunuz, peygamber de size şahit olsun diye sizi vasat (örnek) bir ümmet yaptık.”²⁷ Dördüncü şahit ise uzuvlardır.²⁸ Buna örnek:

يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ “Ceza gününde dilleri, elleri ve ayakları, yapıp ettikleri hususlarda aleyhlerine tanıklık edecektir.”²⁹

İbn Fâris iktişâş konusunda buna benzer daha pek çok ayet zikretmiştir. Konunun fazla uzatılmaması adına bunlarla iktifa edilmiştir.³⁰ Belâgat ve Kur'an ilminin önde gelen isimlerinden Zerkeşi ve Suyûtî de aynı şekilde İbn Fâris'in iktişâşla ilgili tarifini ve delillerini aktarmışlardır.³¹

Hicri yedinci yüzyılın ünlü edebiyatçısı İbn Ebî İsbâ' (öl. 654/1256) da iktişâş ilmine değinen âlimlerden biridir. O, iktişâş Kur'an'ın ve Arap kelamının icâz konularından biri olduğunu zikretmiştir. İbn Ebî İsbâ' iktişâş şöyle tanımlamıştır: “Kişinin bir kıssayı anlatırken onu kısa lafızlarla anlatması ve ondan hiçbir şeyi eksik bırakmamasıdır. Şöyle ki, şayet belâgat sahibi olmayan biri anlatsa onu birçok lafızla anlatacaktır. Kur'an'daki kıssaların durumu da bu kabildendir. Örneğin, Tâhâ sûresinde zikredilen Hz. Mûsâ'nın kıssasında yer alan lafızlar bu gerçeği yansıtmaktadır.”³² İbn Ebî İsbâ' iktişâş konusuna birçok şahit getirmiş ve bunları, barındırdığı icâz lafızlardan ve kapsayıcı durumlarından dolayı övmüştür.³³

İbn Ebî İsbâ'ın iktişâşa getirdiği tarif ile verdiği örnekler, iktişâşın bilinen anlamında farklılığa sebep olmuştur. Anlaşıyor ki İbn Ebî İsbâ', İbn Fâris tarafından ele alınan iktişâşın anlam dairesini genişletmiştir. Daha önceki âlimler, iktişâş sadece Kur'an'a has kılarken İbn Ebî İsbâ' bunu başka örneklere de uygulamıştır. Ayrıca, kelimelerin belâgat açısından birbirinden ayrılan yönlerini, belâgatın uygulamadaki şartı kabul etmiştir. Bu yüzden de iktişâş konusunda karşılaştırmaya gitmiştir.³⁴ O, beşerin sözleri ile Kur'an'da zikredilen kelamı birbiriyle karşılaştırmıştır. Örneğin, A'şâ'nın beyitlerini zikrettikten sonra, âlimlerin bu konudaki en iyi

²⁷ el-Bakara 2/143.

²⁸ İbn Fâris, *eş-Şâhibî*, 399.

²⁹ en-Nûr 24/24.

³⁰ Bk. İbn Fâris, *eş-Şâhibî*, 399.

³¹ Zerkeşi, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Çur'an*, 3/297-298; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Çur'an*, thk. Mustafâ Şeyh Mustafâ (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1429/2008), 594-595.

³² Zekiyyüddîn Abdülazîm İbn Ebî İsbâ', *Tahrîrû't-tahbîr fi şinâ'ati's-şî'r ve'n-neşr ve beyâni icâzi'l-Çur'an*, thk. Hifnî Muhammed Şeref (Kahire: el-Meclisü'l-a'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1383/1963), 459.

³³ Zekiyyüddîn Abdülazîm İbn Ebî İsbâ', *Bed'ü'l-Çur'an*, thk. Hifnî Muhammed Şeref (Kahire: Nahda Mısır li't-Taba'a ve'n-Neşr, 1377/1957), 239-241; İbn Ebî İsbâ', *Tahrîrû't-tahbîr*, 459-470.

³⁴ Şûşû, “Beyne'l-aşale ve'l-mu'aşara”, 184.

haberini bu beyitler olduğu fikrine karşı çıkmıştır. O, iktişâşa A‘şâ’nın aşâğıdaki sözleri ile:³⁵

كُنْ كَالسَّمْوَالِ إِذْ طَافَ الْهُمَامُ بِهِ
فِي جَحْفَلٍ كَسَوَادِ اللَّيْلِ جَرَّارٍ
بِالْأَبْلَقِ الْفَرْدِ مِنْ تَيْمَاءَ مَنْزِلُهُ
حِصْنٌ حَصِينٌ وَجَارٌ غَيْرُ غَدَّارٍ

Samuel gibi ol. Şöyle ki; (Hâris) onu, gece karanlığı gibi büyük bir orduyla kuşatmıştı. O (Samuel), Teymâ’da korunaklı bir kaledeydi. O ihanet etmeyip sözünü yerine getiriyordu. Kur’an’da zikredilen;

وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا وَقَدْ أَحْسَنَ بِي إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ.

“Anne babasını makamına çıkardı. Hepsi onun huzurunda yere kapandılar; Yûsuf dedi ki: ‘Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın manası buymuş; Rabbim onu gerçekleştirdi. Doğrusu Rabbim bana lütuflarda bulundu: Beni zindandan çıkardı, sizi çölden (çıkarıp buraya) getirdi, üstelik şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra! Şüphesiz Rabbim dilediğine çok lütufkârdır. Kuşkusuz O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.’”³⁶ ayetini delil getirmiş ve şunları ifade etmiştir: “Basiret sahibi olan biri bu iki kelam arasındaki farkı görür. A‘şâ’nın şiirinin, ayette geçen kelimadan belâgat yönünden daha düşük kaldığı apaçık ortadadır.”³⁷ İbn Ebî İsbâ’ın iktişâşa verdiği örneklerden biri de:

“Ey toprak! Suyunu yut! Ey gök! sen de tut, denildi.”³⁸ ayetidir. İbn Ebî İsbâ’ burada tufanı hikâye eden lafızların iktişâşın en yüksek mertebesini oluşturduğunu ifade etmiştir.³⁹

İbn Ebî İsbâ’ın iktişâş konusunda Kur’an’dan getirdiği deliller, onun ince fikirliliğine ve edebi sanatının mükemmelliğine işaret etmektedir. Bu keşif, ancak üstün zekânın ve Kur’an ilimlerinin inceliklerini ortaya

³⁵ Şiirde Samuel’in vefası anlatılmaktadır. Şair İmruülkays, Kayser’e (sarayına) gitmek isteyince zırhını Samuel’e teslim eder. Zalim padişah (Hâris) ise onun zırhını isteyince Samuel onun kendisine emanet ettiğini ve veremeyeceğini söyler. Bunun üzerine padişah zırhıyla oğlu arasında tercih yapmaya karar vermesini isteyince Samuel zırhı vermeyeceğini belirtir. Bunun üzerine padişah oğlunu öldürür. Sonunda zırhı İmruülkays’ın ailesine teslim eder. bk. İbn Ebî İsbâ’, *Tahrîrû’t-taḥbîr*, 459-460; İbn Ebî İsbâ’, *Bedî’u’l-Ḳur’ân*, 239-240; Ebü’l-Hasan Muhammed İbn Tabâtabâ, ‘İyârû’s-şîr’, thk. Abdülâzîz el-Mânî (Kahire: Matba’atü’l-Hancî, 2010), 73-76.

³⁶ Yûsuf 12/100.

³⁷ İbn Ebî İsbâ’, *Bedî’u’l-Ḳur’ân*, 241.

³⁸ Hûd 11/44.

³⁹ İbn Ebî İsbâ’, *Bedî’u’l-Ḳur’ân*, 239-240.

çıkarma çabasının bir eseridir. Bu durum, hikâye edilen farklı kelimeler konusunda hazır bulunma durumuyla açıklanabilir. Bir kelamın inceliklerini anlamak için o kelamın başkasıyla olan ilgisini veya ona manen ve lafzen nasıl delalet ettiğini bilmek gerekir. Bu durumun iki izahı vardır. Birincisi, geniş yelpazede farkındalık bilincine sahip olmaktır. Yani okuduğu şeyi takip edip ondan hiçbir şeyi atlamamaktır. İkincisi ise, kuvvetli sezgi ve içgüdüye sahip olmaktır.⁴⁰

Son dönemin önemli belâgat âlimlerinden Muhammed Ebû Mûsâ; وَيَوْمَ الْأَشْهَادِ “şahitlerin hazır bulunacağı günde”⁴¹ ayetinde iktisâş konusuna değinmiş ve bu konuda şunları zikretmiştir: “Şayet ayette zikredilen الْأَشْهَادُ (şahitler) kelimesi üzerinde durup manayı tamamlayıp bunu sadece “şahitler” şeklinde tefsir edersen kelamı yüzeysel biçimde açıklamış olursun. O zaman kelamın inceliklerine inmemiş, onun işaret ettiği anlamlarına riayet etmemiş ve Kur'an'ın bütünsel anlamını korumamış olursun. Onun için bazen kitaptaki tek bir kelimeyi tefsir etmek için bütün benliğimizle (bilgi birikim ve hislerimizle) hazır bulunmamız gerekir.”⁴²

3. Tenkit İlminde İktisâş

Kur'an'ın belâgat sanatları arasında kendine yer bulan iktisâş, tenkit ilminde de kendisinden söz ettirmiştir. Tenkit ilminde iktisâş ile ilgili çalışmalar, daha çok onun şiirlerde nasıl kullanıldığı ile ilgilidir. Yani şairin iktisâş uygulamasının uygun ve güzel olduğu yerler veya onu uygulamadan kaçınılması gereken durumlara yöneliktir.

İlk dönemin önemli belâgat âlimlerinden İbn Tabâtabâ (öl. 322/934) iktisâş daha çok lügat manası olan, bir haberi veya hikâyeyi kısma etmek, anlamında ele almıştır. O, bir haber veya hikâyeyi şiirinde aktarmak mecburiyetinde kalan şairin yapması gerekeni şu şekilde izah etmektedir: “Şayet şair, şiirinde bir haberi iktisâş etmek mecburiyetinde kalırsa onu önce zihninde tasarlar ve onu manayı en iyi ifade eden en güzel sözlerden seçer. Şairin ele aldığı bu şiir vezninin, ziyade veya noksan kelimeler barındırması muhtemeldir. Fakat bu ziyade veya noksanlık durumu, kelamı ifsat etmemeli aksine ona yardımcı olmalıdır. Bu ziyade lafızlar, manayı

⁴⁰ Ebû Mûsâ, *Mürâca'ât fi uşûli'd-dersi'l-belâğî*, 299.

⁴¹ el-Mü'min 40/51.

⁴² Ebû Mûsâ, *Mürâca'ât fi uşûli'd-dersi'l-belâğî*, 299.

oluşturan kelamın cinsinden olmalı, onu teyit etmeli ve en güzel biçimde sunmalıdır.”⁴³

İbn Tabâtabâ, şiirlerde hikâye edilen haberin bölümlerinin, birbiriy-le uyumlu olması gerektiğine dikkat çekmiştir. İktişâşın, şiirin anlamsal veya terkip yapılarında bozukluğa neden olmaması gerekir. Çünkü şiirin ahenk ve güzelliği, metnin tüm parçalarının birbiriyle uyumuyla ortaya çıkar. Dolayısıyla, şair aktarmak istediği hikâyeyi önce zihninde güzelce planlamalı ve hedeflediği manaya en güzel lafızlarla varmalıdır. Aynı şekilde fazladan getireceği veya noksanlık yapacağı lafızlar şiirin manasına hâle getirmemeli ve veznini de bozmamalıdır.⁴⁴

Dil ve belâgat eleştirmenleri, metnin lafızlarının birbiriyle uyumunu, tenkit ilminin önemli bir kıstası kabul etmişlerdir. Onlara göre iktişâşta uyulması gereken şey tenasüptür. Nitekim İbn Tabâtabâ, iktişâş konusuna A’şâ’nın yukarıda geçen şiirini örnek vermiş ve bu konuda şunları ifade etmiştir: “Burada, A’şâ’nın kelamının düzenine bak. Lafızları akıcı, manası yerinde ve hikâye tümüyle doğru haber barındırmaktadır. Her bir kelime yerli yerinde. Kelamda ne bir fazlalık nede noksanlık söz konusudur.” İbn Tabâtabâ yukarıda A’şâ’nın şiirinin güzel (istihsân) özelliklerini sayarken buna, icâz sanatında olmaması gereken durumları da eklemiştir. Buna göre kelam, “taksir” ve “ihlal”den uzak olmalıdır. O, şairin şiirini en veciz, bütün haberi kapsayıcı ve bunu en güzel biçimde sunduğunu ifade etmiştir.⁴⁵

İktişâş konusunu ele alan meşhur belâgat eleştirmenlerinden biri de Kartâcennî’dir (öl. 684/1285).⁴⁶ O, İbn Tabâtabâ’nın zikrettiği iktişâşın istihsân özelliklerine işaret etmiştir. Bu konuyu öykünmenin kısımlarından saydığı الْمُحَاكَاةُ التَّامَّةُ (tam öykünme) başlığında işlemiştir. Tam öy-

⁴³ İbn Tabâtabâ, *İyârü’ş-şîr*, 72-73.

⁴⁴ Şûşû, “Beyne’l-aşale ve’l-mu’asara”, 189-190.

⁴⁵ İbn Tabâtabâ, *İyârü’ş-şîr*, 73, 75; bk. Hâmid b. Sâlih er-Rabî’î, *Mekâyîsü’l-belâga beyne’l-üdebâ ve’l-ulemâ* (Mekke: Ma’hadü’l-Buhûsî’l-İlmiyye ve İhyâi’t-Türâsî’l-İslâmî, 1416/1996), 197-224.

⁴⁶ Kartâcennî, Endülü’sün Kartacenne şehrinde doğmuş önemli ilim adamlarından biridir. İlk tahsilini Kartacenne şehrinin kadısı olan babasından Arap dili ve edebiyatı, fıkıh ve hadis derslerini almıştır. Tursunî, Arûzî ve Ebû Ali eş-Şelevbîn gibi dönemin tanınmış birçok âlimden ders alan Kartâcennî, kendini birçok ilim dalında geliştirmiştir. İlim tahsili ve başka nedenlerle Mürsiye, Gırnata, İşbiliye, Fas ve Tunus gibi birçok beldeye gitmiştir. Aristo, İbn Sînâ, İbn Rüşd, Fârâbî gibi bilim adamlarının şiir, belâgat, tenkit, mantık ve hitabete dair görüşlerinden istifade ederek bu konuda özgün görüşler ortaya koymuştur. Kartacennî önemli şahsiyetlere hocalık yapmış ve vefat ettiğinde geride önemli eserler bırakmıştır. bk. İsmail Durmuş, “Kartâcennî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/518-519.

künmeyi şöyle açıklamıştır: “Tam öykünme, hikâyedeki bütün parçaların derinlemesine incelenmesidir. Şöyle ki, ancak bu parçaların düzen ve kafiyelerinin uyumu sayesinde hikâyenin hayali tam manasıyla gerçekleşmiş olur.” Kartâcennî, yukarıda A’sân’ın zikrettiği Samuel’in kisasını zikretmiş ve şunları aktarmıştır: “Şiirde tam bir öykünme söz konusudur. Şair eğer burada, manayı ihlal edip sadece bazı lafızları zikretmiş olsaydı, hikâyeye noksan kalmış olurdu. Şayet lafızları icmalî (anlaşılmayacak kadar kısa) şekilde zikretseydi, o zaman da bu bir öykünme olamazdı.”⁴⁷

İbn Tabâtabâ, bir hikâyeye veya haberi öykünürken bunun gerçek ve doğruluk yönüne riayet edilmesi gerektiğini şart koşmuştur. O, öykünmede haberin doğruluk yönüne riayet edilmediğine Ferazdak’ın aşağıdaki mısralarını delil getirmiştir:

وَمَا مِثْلُهُ فِي النَّاسِ إِلَّا مُمَلَّكَ - أَبُو أُمِّهِ حَيُّ أَبُو يُقَارِيَهُ

İnsanlar içinde ona (İbrâhîm el-Mahzûmî’ye) fazilet bakımından benzer kimse yoktur.⁴⁸ Ancak, annesinin babası onun da babası olan padişah akrabası (Hişâm b. Abdülmelik) hariç.

İbn Tabâtabâ, Ferazdak’ın bu mısralarını, gerçeğe uygun bulmamış ve bunları hastalıklı kelimeler şeklinde izah etmiştir.⁴⁹

İk̄tişâşta haberin veya hikâyenin gerçeklik yönüne riayet edilmesini şart koşan isimlerden biri de Ebû Hilâl el-Askerî’dir (öl. 400/1009). O, bu durumu şu cümlelerle izah etmiştir: “Şayet bir kelimede haber veya hikâyenin öykünmesi zaruriyse, onda doğruluk ve gerçeklik yönüne riayet etmen şarttır. Kelamda ancak öykünmede doğruluğa riayet edersen ona sahip olabilirsin. O zaman kelama uyar ve ona boyun eğersin.”⁵⁰

İbn Ebî İsbâ’ da ik̄tişâşta haberin gerçek ve doğruluğuna riayet etmeyi şart koşmuştur. Fakat ona göre ik̄tişâş, îcâz sanatı içinde değerlendirilebileceği gibi îcâzı barındırmadığı durumları da vardır.⁵¹ İbn Ebî İsbâ’ buna aşağıdaki şairin şu beytini örnek vermiştir:

لَعَشْرِي لَنْعَمَ الْحَيِّ حَيُّ بَنِي كَعْبٍ - إِذَا نَزَلَ الْخُلُخَالُ مَنْزِلَةَ الْقَلْبِ

Hayatım üzerine yemin ederim ki, Benî Ka’b’in insanları ne güzel!

⁴⁷ Ebü'l-Hasen Henfüddîn Hâzîm el-Kartâcennî, *Minhâcü'l-bülegâ*, thk. Muhammed el-Habîb İbn el-Hôcâ (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1986), 109.

⁴⁸ Ferazdak bu mısralarda, Hişâm b. Abdülmelik’in dayısı İbrâhîm b. Hişâm b. İsmâil el-Mahzûmî’yi övmek istemiştir.

⁴⁹ İbn Tabâtabâ, *İyârü's-Şîr*, 72.

⁵⁰ Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî ve Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1371/1952), 147.

⁵¹ İbn Ebî İsbâ', *Tahrîrû't-tahbîr*, 462.

Onlar (korku ve dehşet anında) bileziklerine halhal⁵² takarlar.⁵³

İbn Ebî İsbâ' buradaki beyitlerde iktîşâş var olduğunu fakat îcâzın bulunmadığını ifade etmiştir. Çünkü îcâz lafızlarının gerçek lafızlardan oluşması gerekir. Ona göre îcâz, iki türdür: Hakiki îcâz ve mecazi îcâz. Şayet lafızlar hakiki olursa buna îcâz denir. Fakat lafızlar mecaz olursa o zaman icâz ismiyle değil de türediği şeyin uygun ismiyle anılır.⁵⁴

Ebû Hilâl el-Askerî, yukarıda sayılan iktîşâştâ riayet edilmesi gereken şartlarına bir şart daha ilave etmiştir. O da, şairin şiirindeki kafiyelerinin uyumudur. Askerî, “Şiirde Nazım Nasıl Olmalı” anlamındaki konu başlığında şunları izah etmiştir: “Şiirde hikâye edeceğin konu hakkında anlatımı kolay bir yol tutman ve kafiyeleleri düzgün dizmen gerekir. Nâbiğa'nın şu beyitleri buna örnekler:⁵⁵

إِلَى حَمَامٍ شَرِيعٍ وَارِدِ النَّمِدِ
مِثْلَ الرُّجَاجَةِ لَمْ تَكْحَلْ مِنَ الرَّمِدِ
إِلَى حَمَامَتِنَا وَنِصْفُهُ فَقَدِ
وَأَسْرَعَتْ حَسْبُهُ فِي ذَلِكَ الْعَدَدِ
تَسْعًا وَتَسْعِينَ لَمْ تَنْقُصْ وَلَمْ تَزِدِ

وَاحْكُمْ كَحُكْمِ فَنَاءِ الْحَيِّ إِذْ نَظَرْتُ
يَحْفُهُ جَانِبًا نَيْقٍ وَتَتْبَعُهُ
قَالَتْ أَلَا لَيْتَمَا هَذَا الْحَمَامُ لَنَا
فَكَمَلْتُ مَائَةً فِيهَا حَمَامُهَا
فَحَسْبُوهُ فَأَلْفُوهُ كَمَا حَسَبْتُ

Genç kadının isabetli hükmü gibi hüküm ver. Şöyle ki o, yelkenlerini az bir suya batırmış güvercin(ler)e bakmıştı. Dağın iki tarafı güvercini kuşatmıştı. (Genç kadın) Sürme çekmeyen cam gibi gözleriyle güvercini takip etmekteydi. Dedi ki: Keşke Bu güvercinler bizim olsaydı... Veya bu güvercinlerden yarısı bizim olsaydı. O esnada güvercinlerin sayısı yüze ulaştı. Sayıda herhangi bir azalma yoktu. Düşündüğü gibi oldu. Hemen güvercinleri bulup saydılar. Güvercinlerin sayısı doksan dokuzdu. Ne eksik ne fazla.

Askerî, Nâbiğa'nın bu beyitlerini ele almış ve şunları zikretmiştir: “Bu beyitlerde zikredilen sözler, bu konunun en iyi örneklerindedir. Bu, şairin en zorlandığı durumlardan biridir. Şair burada ince bir hesap yapmış ve konuyu en veciz şekilde açıklamıştır. Şair, şiirinde kafiye düzenine riayet ettiği halde yine de hikâyenin gerçekliğinden sapmamıştır.”⁵⁶

⁵² Halhal, kadınların ayaklarına taktıkları bileziğin adıdır.

⁵³ Yani bu durum yadrganacak bir şey değildir.

⁵⁴ İbn Ebî İsbâ', *Tahrîrü't-tahbîr*, 462.

⁵⁵ Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, 148.

⁵⁶ Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn*, 148.

İbn Tabâtâbâ, şairin şiirini inşa ederken nasıl ve neye dikkat etmesi gerektiğini şöyle açıklamıştır: Şair şiirini oluşturmak istediğinde, önce şiirini irat etmek istediği manada nesir olarak zihninde tasarlar. Daha sonra buna uygun lafız, kafiye ve vezinler hazırlar.⁵⁷

Tenkit ilminde iktisâşın delaleti, örnekleri ve istihsân (kelamı güzelleştirme) şartları, bir hikâyeyi alıntılama, anlamı etrafında şekillenmektedir. Buna göre şair, şiirini biçimlendirmeden evvel hikâyeye edeceği haber için iktisâşın şartlarına riayet etmesi gerekir. Şair, şiirinde aktarmak istediği manayı veciz lafızlardan seçmeye dikkat etmelidir. Lafızlar ne anlamı daraltacak kadar yetersiz ne de anlamı saptıracak şekilde muhalif olmalıdır. Çünkü tenkitçilere göre dikkatle seçilmiş lafız, hedeflenen manaya en uygun olan ve yerine başkasının kaim olamayacağı lafızdır. Buna göre şair şiirini biçimlendirirken kelamın birbiriyle ahengine, bunların sibak ve siyakına ve şiirdeki kafiye uyumuna dikkat etmesi gerekir.⁵⁸

4. Modern Tenkit Çalışmalarında İktisâş

İktisâş, önceki dönemlerde olduğu gibi modern dönemde de ele alınmış ve araştırmalara konu olmuştur. Konuyu bu derece değerli kılan durum ise, Kur'an'ın büyük bir kısmının iktisâş barındırmasıdır. Böyle olunca, konu ilk etapta Kur'an merkezli çalışmalar çerçevesinde ele alınıp incelemeye tabi tutulmuştur. İktisâş ilk olarak Kur'an'ın îcâzı (bir düşüncüyü özlü sözlerle anlatan edebi sanat terimi) veya i'câzı (karşdakini aciz bırakacak şekilde söylenen söz, mucizevi şekilde söylenen söz) etrafında şekillenmiş, daha sonra ise diğer edebi çalışmalara konu olmuştur. Özellikle iktisâşın tenkit konusu içinde değerlendirilmesi ve şiirlerin bu konuda tahlile tabi tutulması bunun sahasını genişletmiştir.

İktisâş konusu, özellikle modern çalışmalarda kendine yer bulmayı başarmıştır. Konunun edeb-i sirrât (intihal), iktibâs, tazmîn, telmîh vs. gibi ilimlerle ilişkisi merak uyandırmıştır. Son olarak ise iktisâşın yakın dönemde ortaya çıkan metin dil bilimi konularından “naşş” veya “tenâşş” kavramıyla ne derece ilişkili olduğu tartışmalara konu olmuştur. Kısaca bu konu başlığında, modern dönemde iktisâşın sebep olduğu bu tartışmalara cevap aranacaktır. Modern dönemde iktisâşın ilgili olduğu konular göz önüne alındığında bunun özellikle üç konu başlığında tartışıldığı

⁵⁷ İbn Tabâtâbâ, *İyârü's-şî'r*, 7-8.

⁵⁸ Nimet Azâvî, *en-Nakdu'l-luğavî 'inde'l-'Arab hattâ nihâyeti'l-karnî's-sâbi'i'l-hicrî* (Bağdat: Dârü'l-Hürriyye, 1978), 247.

görülmektedir. Birincisi, iktisâşın edeb-i sirkât ile ilgisi ikincisi, iktibâs, tazmin ve telmîh ile ilgisi üçüncüsü ise tenâşş ilmiyle ilgisidir. Bu konular şekillendiğinde, iktisâşın önemi daha da belirginlik kazanacaktır. Bunlar, daha çok klasik ve modern dönemdeki çalışmaların birbiriyle karşılaştırılması yöntemiyle ele alınmıştır. Burada ilk etapta iktisâşın ilişkili olduğu konular ele alınacak daha sonra bunların ne derece birbiriyle ilişkili olduğu incelenecektir. İktisâşın ilişkili olduğu konular şunlardır:

4.1. İktisâşın Edeb-i Sirkât (İntihal) ile Karşılaştırılması

İktisâşın intihal anlamına gelen edeb-i sirkât ile karşılaştırılması hem ilk dönem hem de modern dönem çalışmalarına konu olmuştur. Konunun intihalın bir bölümünü teşkil edip etmediği tartışmalara sebep olmuştur. Burada kısaca intihal konusuna değinilip iktisâşın bununla ilgisi ele alınacaktır.

Sirkat, sözlükte gizli bir şeyi çalmak anlamına gelir.⁵⁹ Edebi sanattaki anlamı ise, başkalarının görüşlerini, kaynağını bildirmeden ve atıfta bulunmadan bilinçli veya farkında olmadan kullanmak ve kendi görüşü gibi sunmaktır.⁶⁰

Edebi sirkat, tenkit konusunun en önemli konuları arasındadır. Tenkitçiler eskiden bu yana bu konuyu ele almış ve bununla ilgili birçok eser telif etmişlerdir. Tenkitçilerin bu konudaki görüşleri, birbirinden farklılık arz etmektedir. Bazı edebiyatçılar bu konuda aşırı taassup sahibi iken, bazıları daha müsamahakâr davranmıştır.⁶¹

İlk dönem âlimlerinden İbn Tabâtabâ intihali şöyle tarif etmektedir: “Şayet mensur, hutbe, risale veya darb-ı mesellerde (deyim veya atasözlerde) yer alan güzel bir kelam şiiire nakledilirse bu çok güzeldir. Bunun misali, gümüş veya altını eritip onlara öncekinden daha güzel şekil veren sarrafın misali gibidir. Yine bunun durumu gelen elbiseyi en güzel biçimde boyayan boyacının durumu gibidir. Fakat bu boyacı, elbisenin sahibiy-

⁵⁹ İbn Manzûr, “saraka”, 10/155-157.

⁶⁰ Mehmet Akif Özdoğan, “Klâsik Arap Şiirinde İntihâl Olgusu”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam İlahiyat Dergisi* 6 (Aralık 2005), 65-66; İsmail Durmuş, “İntihal”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 22/347-350.

⁶¹ bk. Özdoğan, İntihâl, 65-106; Hamûd Yûnus, *en-Nakd 'inde İbn Ebi İşba' el-Mısrî* (Şam: Hey'etü'l-'Ammeh es-Suriye, 2010), 115; Sûzân Kâzım, *Cuhûdu İbn Ebi İşba' el-Mısrî en-nağdiyye ve'l-belâğiyye* (Bağdat: Bağdat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 117.

le ahitleştiği biçimde boyamaz ise o zaman işler karışır. İşte manalar ve bunlardan yapılan alıntılar da böyledir.”⁶²

İbn Tabâtabâ, intihal ve iktisâs konu olacak durumlardan bahsederken özellikle edebi yaratıcılık (الإبداع الأدبي) konusuna odaklanmıştır. Ona göre mana, haber ve hikâyeler teneffüs edilen hava gibidir. Bunlar, kimseye ait değildir. İsteyen istediği şekilde bunları alabilir. Burada önemli olan, varılan nihai durumdur. İbn Tabâtabâ'nın, intihal ve iktisâs konularında müsamahalı olduğu görülmektedir. Ona göre bu gibi konularda en önemli ölçü, edebi yaratıcılıktaki kabiliyettir.⁶³

İntihalın modern dönem dil bilimcilerin çalışmalarına konu olması önemlidir. Fakat ilk dönemlerde tartışmalara yansayan intihal konuları son dönemlerde kendisine farklı bir mecra bulmuştur. İntihal, edebi sanatların konusunu oluşturduğu gibi tarih ahlak, medeniyet ve sosyal gibi birçok edebi olmayan sanat dalının da konusunu oluşturmaktadır. Son dönem edebiyatçılarından Muhammed Mustafâ Heddâra⁶⁴ (öl. 1997), konuyu etraflıca inceleyip eski ve yeni eleştirmenlerin görüşünü aktardıktan sonra ortaya çıkardığı sonucu şöyle açıklamıştır: “Arap dilinde tenkit ilmine konu olan intihalın sebep olduğu problemler ortadadır. Günümüzde artık bu konuya yeni bir bakış açısıyla bakma vaktidir. Şayet intihal yerine, son dönemlerde gelişen kavramlar kullanılırsa intihal ile ilgili tartışmalar sona erer.”⁶⁵ Heddâra'ye göre son dönemlerde gelişen kavramlar hem intihal hem de edebi yaratıcılığı kapsayacak şekilde daha geniş kapsamlıdır.

Son dönemlerde, metin dil bilim içinde gelişen edebi metin kavramı-

⁶² İbn Tabâtabâ, *İyârü's-Şîr*, 126-127.

⁶³ Şûşû, “Bejne'l-aşale ve'l-mu'aşara”, 195-196.

⁶⁴ Muhammed Mustafâ Heddâra 1930 yılında İskenderiye'de doğdu. Tahsiline burada başlayan Heddâra 1960 yılında Arap dili ve edebiyatı alanında doktora unvanını aldı. Heddâra uzun yıllar doktora bitirdiği İskenderiye Üniversitesinde Hocalık yapmıştır. Birçok ilmi ve kültürel araştırma komisyonlarında üye veya başkan olarak görev almıştır. Yaptığı çalışmalarla birçok ödüle layık görülmüştür. Örneğin 1948 yılında “Arap Dili ve Edebiyat Başarı Ödülü”nü, 1960 yılında Mansûra adlı romanıyla “Tarihsel Roman Ödülünü” ve 1988 yılında edebiyat tarihi alanında “Saddâm Edebiyat Ödülü”nü almaya hak kazanmıştır. Yazar el-Ehrâm, el-Ahbâr, eş-Şarku'l-Evsat ve er-Riyad adlı birçok gazetede makaleler yazmıştır. Heddâra, 1997 yılında vefat ettiğinde geride önemli bir ilmi birikim bırakmıştır. Belâgat, şiir ve tenkit gibi birçok konuda eser ele almıştır. Bu eserlerden bazıları özgün eserler bazıları tahkik edilen eserler bazıları ise tercüme eserlerdir. Diğer bir kısım eserleri ise ilmi araştırmalar çerçevesinde ele aldığı çalışmalardır. bk. Muhammed Zekeriyâ Annânî vd., *Muhammed Muştafâ Heddâra: Buhûs ve Dirâsât*, (Riyad: Mektebetü 'Übeykân 1424/2003), 9-17.

⁶⁵ Muhammed Mustafâ Heddâra, *Müşkiletü's-sirât fi'n-naqdi'l-Arabî: Dirâse tahlîliyye mükârane* (Mısır: Mektebetü'l-Encülû, 1958), 3002.

nın intihal gibi pek çok sanat dalını kapsadığı ve birçok probleme cevap verdiği ileri sürülmüştür. Bu kavram hem edebi sanat konularını hem de edebi sanat dışında tarih, sosyal ve ahlak bilimi gibi pek çok konuyu içinde barındırmaktadır. Daha önce de buna benzer çalışmaların olduğunu söylemek gerekir. Örneğin Hâtimî⁶⁶ (öl. 388/998), yukarıda zikredilen manaya yakın şu ifadeleri kullanmıştır: “Arapların kelamı, bazısı diğerine karışmış ve iç içe girmiştir. Sonrakiler, öncekilerin kelamını aktarmıştır. Bu konuda, yaratıcı ve özgün kelama sahip çok az kişi vardır. Şayet bir kimse, benim kelamım kimsenin kelamıyla karışmamıştır derse yalan söylemiştir.”⁶⁷ Kartâcennî, aynı şekilde çok önceleri bu meseleyi tahlil eden isimler arasındadır. Kartâcennî’ye göre şayet edebiyatçı bir şiiirden veya mensur eserden bir manayı alacaksa tasarruf⁶⁸, tağyîr⁶⁹ ve tazmin⁷⁰ gibi sanatları kullanarak alır. Ona göre, önceki bir manayı alma yöntemlerinden biri de cümleyi değiştirmek suretiyle; kelamı farklı tabirlerle veya daha güzel yerde kullanmaktır.⁷¹

Klasik dönemde yapılan analizlere ilave olarak; tümüyle olmasa da iktişâşın intihal ile ilintili olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü hikâye edilen kıssalar intihal edilen manaların bir parçasını teşkil etmektedir. Fakat iktişâşta haberin gerçek ve doğru olması veya şiiirde gerçekleşen iktişâşta vezin ve kafiye uyumu gibi bir birçok şart varken, intihalde buna benzer şartlar söz konusu değildir. Ayrıca hemen hemen tüm edebiyatçılara göre intihal, manada değil lafızda gerçekleşir. İktişâşta ise ana tema, intihal edilen lafız veya mana değil öyküden hikâyedir. İntihal ve iktişâşın aynı kelam

⁶⁶ Hâtimî’nin hayatıyla ilgili bize aktarılan bilgiler pek azdır. Hâtimî, hicrî IV. yüzyılda şair bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldiği rivayet edilmiştir. Dönemin önemli âlimlerinden Gulâme Sa’leb, İbn Düreyd ve Ali et-Tenûhî’den ders almıştır. Erken yaşta Hamdânî Hükümdarı Seyfuddevle’in himayesine girmiş ve Ebû Ali el-Fârişî, İbn Hâleveyh ve Mütenebbî gibi dönemin önemli âlimleri arasında yer almıştır. Dönemin edip ve şairi Mütenebbî ile çeşitli münazaralarda bulunmuştur. Bu münazaralardan sonra yazdığı eserlerle ilim dünyasına damgasını vurmuş ve şöhretinin zirvesine ulaşmıştır. Hatimî, geride önemli eserler bırakmıştır. Sonraki âlimler onun belâgat, şiiir ve tenkide dair birçok görüşünden istifade etmişlerdir. bk. Zülfikar Tüccar, “Hâtimî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/474-476.

⁶⁷ Ebû Ali Muhammed el-Hâtimî, *Hilyetü’l-mühâdâra fi şinâ’ati’ş-şîr*, thk. Ca’fer el-Kettânî (Irak: Dârü’r-Raşîd, 1979), 28.

⁶⁸ Tasarruf, şairin bir lafzı bazen istiare, bazen icâz, bazen de hakikat gibi farklı anlamlarda kullanmasıdır. bk. İbn Ebî İsbâ’, *Tahrîrû’t-tahbîr*, 582.

⁶⁹ Tağyîr, vezin gereği lafzın başka bir şekle dönüştürülmesidir. bk. Ahmed Matlûb, *Mu’cemü’l-muştalâhâti’l-belâgiyye ve te’vavruhâ* (Beyrut: ed-Dârü’l-‘Arabiyye li’l-Mevsû’ât, 1427/2006), 2/306.

⁷⁰ Tazmîn, Edebiyatçının başkasına ait misra, beyit veya sözü kendi kelamına katmasıdır. bk. İbn Ebî İsbâ’, *Tahrîrû’t-tahbîr*, 140.

⁷¹ Kartâcennî, *Minhâcü’l-büleğâ*, 194.

çerçevesinde birleşmeleri ve birbirini çağrıştırmaları bunları birbirine yaklaştırsa da bunların aynı şeyler veya birinin diğerinden bir cüz olduğunu göstermez. Bu iki sanat dalının birbirinden ayrılan noktalarından biri de uygulamadaki yöntem farklılığıdır. Biri, olumsuz bir durumu incelerken diğeri, bir manayı veya haberi aktarma peşindedir. Kaldı ki, edebi sanatın birçok konusu birbiriyle yakından ilgilidir. Son olarak; iktisâş ve intihalın kullanım yönünden göreceli kavramlar olduğu söylenebilir. Yani kişi bunları ne şekilde ele almak isterse bunlar ona göre şekillenirler. Tüm bunlar, bize intihal ve iktisâşın aslında farklı konular olduğunu göstermektedir.

İktisâş ve intihalın edebi metinle ilgisini araştıran çalışmalar, günümüzde halen devam etmektedir. Metinsellik ile ilgili çalışmalar, Arap dünyasında kabul görse de bu bilim henüz tekâmüle ermiş değildir. Yine bu bilimin Kur'an'a uygulanıp uygulanamayacağı veya ne şekilde uygulanacağı tartışma konusudur. Bu konuyla ilgili tartışmalar, son bölümde ele alınacaktır.

4.2. İktisâşın Diğer Sanat Dallarıyla İlgisi

İktisâş, edebiyatın birçok sanatıyla yakından ilgilidir. Birbirine yakın bu sanatlar, çoğu kez tek konu içinde işlenmiş bazen de biri diğerinden bir bölüm addedilmiştir. İktisâş teriminin yakından ilgili olduğu konular; iktibâs, tazmîn ve telmîhtir. Bu başlıkta, kısaca iktisâşın yakından ilgili olduğu bu terimlere değinilip iktisâşın bu terimlerle ilgisi ele alınacaktır.

İktibâş, Bir cümleyi değerli kılmak veya süslemek için ona Kur'an veya hadisten ibareler yerleştirmektir. Tazmîn, Kişinin kelimasına, başkasına ait beyit, ayet, deyim, atasözü veya hikmetli bir söz öbeğinden bir kelime sokmasıdır. Telmîh, kelamın muhtevasında yaygın bir deyim, atasözü, önemli bir şiir veya meşhur bir kıssaya kendisi zikredilmeden işaret edilmesidir.⁷²

Fahreddîn er-Râzî, telmîh sanatını kısımlara ayırdıktan sonra buna şu mısraları örnek göstermiştir;⁷³

كَالْمُسْتَجِيرِ مِنَ الرَّمْضَاءِ بِالنَّارِ الْمُسْتَجِيرُ بِعَمْرٍو عِنْدَ كُرْبَتِهِ

Sıkıntı anında Amr'den yardım isteyen, alevli günde ateşten medet uman gibidir.

⁷² Matlûb, *Mu'cemü'l-muştalahât*, 1/270-271, 2/316, 344; İbn Ebî İsbâ', *Tahrîrîü't-tahbîr*, 141; Fahrüddîn er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz*, thk. Bekrî Emîn (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâ'în, 1985), 288.

⁷³ Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz*, 288.

Bu darb-ı meselin hikâyesi, iki Arap kabileleri arasında gerçekleşen meşhur savaşı işaret etmektedir. Bunlar Bekr ve Tağlib kabileleridir. Bu savaş, cahiliye döneminde Bekr ve Tağlib arasında gerçekleşen Besûs veya Vâil diye bilenen savaştır. Amr, Cessâs b. Mürre'nin amcaoğludur. Cessâs'la Vâil kabilesinden Küleyb arasında çıkan anlaşmazlık sonucunda, Cessâs Küleyb'i yaralar. O esnada, Küleyb Cessâs'ın yanında bulunan Amr'den su ister. Amr ise onun bu talebini, ona ölümü göstererek men eder. Araplar, zor zamanın dostu olmadığını ve kimseye güvenmemek gerektiğini ifade etmek için bu darb-ı meseli kullanırlar. Araplar arasında yaygın olan bu darb-ı meselde bu kıssaya telmîh (işaret) vardır.⁷⁴

İkhtişâşın yukarıda tarifleri verilen iktibâs, tazmîn ve telmîh ile ilgisinin bulunduğu aşikârdır. Bununla birlikte iktişâş, delalet yönünden telmîh sanatıyla daha ilgilidir. Fakat telmîh sanatı kaside, yaygın meseller ve birçok şiir türünde kullanılması itibariyle daha geniş bir anlama sahiptir.⁷⁵

4.3. İkhtişâşın Tenâşş İlmiyle İlgisi

Tenâşş, modern dönemde ortaya çıkmış yeni bir bilim dalı olan metin dil biliminin terimlerinden birisidir. Bu bilim dalı, yirminci yüzyılın ortalarında Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Bu bilim birçok isimle anılmakla beraber en önemlileri şunlardır:⁷⁶ نَحْو النَّصِّ , لِسَانِيَّاتُ النَّصِّ , لِسَانِيَّاتُ الْخَطَابِ , عِلْمُ النَّصِّ , تَحْلِيلُ الْخَطَابِ .

Günümüzde, ikhtişâşın metinlerarasılık şeklinde tabir edebileceğimiz *التَّنَاصُّ* terimiyle ilgisinin olup olmadığı tartışma konusudur. Bazı eleştirmenler, bunun tarihini çok gerilere götürmüş ve bunu, ilk dönemlerdeki birçok belâgat sanatının günümüze yansıyan farklı versiyonu olarak görmüştür. Bazı eleştirmenlere göre ise bu ilim, her ne kadar eskiyle irtibatı söz konusu olsa da ondan apayrı ve bağımsızdır. Tüm bu tartışmalar tazeliğini korurken bunun Kur'an ayetlerine uygulanma çalışmaları, araştırmacıları farklı görüşlere sevk etmiştir. Tenâşş teriminin hangi sanatları kapsayıp kapsamadığı yine tartışma konusudur. Son dönemlerde bu kavram adeta göreceli hale gelmiştir. Her araştırmacı bunu, farklı biçimde ele almıştır. Ayrıca bu yeni bilimin henüz tekâmüle ermemiş olması, bu konuda varılacak nihai

⁷⁴ Sa'düddin et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel fî şerhi telhîşî'l-miftâh*, thk. Abdülhamîd Hendâvî (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye 1422/2001), 730-732.

⁷⁵ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, 730, 732.

⁷⁶ Fevziye Mîrtâc, *et-Tahlîlu'n-naşşî fi't-Tefâsîri'l-Ḳur'âniyyeti'l-beyâniyyeti ve'l-mevdû'iyye: Dirâsetun tahlîliyyetun fi ḍav'i menhaci naḥvi'n-naşş* (İslamabad: Uluslararası İslam Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Doktora Tezi, 2013), 13.

karara engeldir. Burada ilk olarak, farklı araştırmacıların görüşleri çerçevesinde bu bilimin tarihi kökeniyle irtibatı, hangi sanatları kapsadığı ve iktisâş sanatıyla ilgisi ele alınacaktır. Daha sonra ise batıda neşet tenâşş kavramının iktisâş karşılamadığını savunan kimselerin görüşleri ele alınacaktır. İlk olarak, bu ilgiyi savunanların görüşlerini ele alalım.

Dil bilim araştırmacıları, tenâşş teriminin nihai bir tarifini yapmanın mümkün olmadığını ifade etmişlerdir. Çünkü bu kelimenin yapısı, anlamlarının farklılıkları ilkesi üzerine temellendirilmiştir. Modern dönemde, metin dil bilimi içinde gelişen bu ve benzeri terimler araştırmacı ve tenkitçiler arasında tartışmalara neden olmuştur. Her iki görüşün de kendine göre haklılık payı vardır. Çünkü metinlerde devamlılık olmadığından, bunların temellendiği bilimsel yönleri ve hedefledikleri de aynı değildir.⁷⁷

Tenâşş, kavram ve terim olarak tarihin farklı dönemlerine aidiyetleri bulunmaktadır. Tenâşş, kavram itibarıyla edebi tenkit içinde tarihi bir kökene sahiptir. Fakat terim olarak yenidir. Çünkü Aristo'nun *Fennu's-şî'r* adlı eserinde bahsettiği muhâkât (hikâyeler), ustûra (efsaneler) ile tazmîn gibi sanatlar ve ilk dönem Arap edebiyatına konu olan iktibâs, tazmîn ve sırkat (intihal) gibi konular günümüzdeki tenâşşın ifade ettiği anlamdan farklı şeyler değillerdir. Muhammed Miftâh, tenâşşın kökenlerinin tarihe dayandığını şu ifadelerle teyit etmektedir: "Tenâşş, farklı boyutları olan çetrefilli bir kavramdır. Onu çerçevelemek ve tam bir şekilde tanımlamak zordur. Kişi, sahip olduğu kültürel bilgi ve birikimiyle onu ayırt edip uygulayabilir."⁷⁸

Tenâşş kavramının tam ve düzgün biçimde tarif edilmesi önemlidir. Çünkü tenâşş, diğer bilimlerin temel yapısını oluşturmaktadır. Bu yapı ne derece sağlam olursa ifade ettiği mana da o derece açığa kavuşur. Tenâşş, bir kitaba ait herhangi bir metnin hedeflerini ortaya çıkaran bir dizi etkileşimden ibarettir. Tenâşş, bilerek veya bilmeyerek önceki veya kendi dönemindeki metinlerle etkileşimi sonucu meydana gelir. Bu tanıma göre, tenâşşın daha önceki dönemde ele alınan edebi yaratıcılıktan bir farkı yoktur. Çünkü edebi yaratıcılık da bunun gibi birçok farklı metinlerin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur.⁷⁹

⁷⁷ Şûşû, "Beyne'l-aşale ve'l-mu'aşara", 199.

⁷⁸ Muhammed Miftâh, *Tehlîlu'l-ḥiṭâbi's-şî'rî* (Beirut: el-Merketzü's-Sekâfi'l-'Arabî-Dârü'l-Beyzâ, 1992), 131; Şûşû, "Beyne'l-aşale ve'l-mu'aşara", 199.

⁷⁹ Nûr el-Hüdâ Levşen, "et-Tenâşş beyne't-türâş ve'l-mu'aşara", *Mecelletü Câmî'atü Ümmükurâ* 26 (1424/2003), 1021.

Tenâşş konusunu işleyen araştırmacılarından biri Abdülmelik Mirtâz'dır. O, tenâşşî şöyle tarif etmiştir: Tenâşş, edebi yaratıcılığa sahip kimsenin kendinden önce ortaya atılan fikirlerden veya lafızlarından etkilenerek yaptığı iktibâs veya tazmîn durumundan ibarettir. Fakat edebiyatçı bu tazmîn veya iktibâsları, kesin bilinçle değil de bilinçaltı durumdan etkilenerek uygulamıştır. Mirtâz, tenâşş nazariyesinin köklerinin İbn Haldûn'a dayandığını ifade etmiştir. Mirtâz'a göre, İbn Haldûn'un şairlere şiirlerini oluştururken riayet etmeleri gereken durumları nasihat ederken kullandığı ifadeler, tenâşş ilmine işaret etmektedir.⁸⁰ İbn Haldûn bu nasihatini şöyle dile getirmiştir: "Ezber, Araplara ve Arap şiirine aittir. Öyle ki, bu durum, kişide insicam üzere o minvalde yürümeyi meleke haline getirir. Bu birikim sayesinde, şiir konusunda şairde bir meleke oluşur. Bazen de şöyle denir: Kişi ezberlediğini unutmalı ki, zahir durum silinsin. Çünkü bu zahir durum, aynı şeyleri kullanmaya sebep olur. Kişi ezberlediği şeyi unuttuğunda, zihin bu bilgi birikim sayesinde yeni üslubunu bulacaktır. Bu sayede, önceki kelimeler yerine farklı ve kendine özgü kelimeler kullanacaktır."⁸¹ Mirtâz, İbn Haldûn'un bu ifadelerini aktardıktan sonra: "Bu, tenâşş değil midir? Önceki dönemlerde söylenenler bu sözler, günümüzde gelişen yeni kavramların somutlaşmış durumundan ibaret değil midir?" şeklindeki sözleriyle, klasik terimleri modern kavramlarla ifade edemeyen kimselere çıkışmıştır.⁸²

Metinlerarası ilgiye değinen ilk dönem âlimlerinden biri de Ebû Hilâl el-Askerî'dir. O, bir metnin öncekilerle ilgisini şu sözlerle dile getirmiştir: Bir kimsenin ifade ettiği mana veya lafız daha önce bu konuda söylenen ifade ve kalıplardan bağımsız değildir."⁸³ Bu konuya işaret eden isimlerden biri de İbn Reşîk el-Kayrevânî'dir (öl. 456/1064). O da aynı şekilde, tüm ifadelerin asıl kaynağının daha önce bu konuda söylenen kelimeler olduğunu, ifade etmiştir. Ona göre, ilgisi gizli veya uzak olsa da her kelam, bir diğerinden dolaylı biçimde alıntıdır.⁸⁴

Dil bilim eleştirmenleri, klasik ve modern dönemde ele alınan kavram-

⁸⁰ Abdülmelik Mirtâz, "Fikretü's-sirkâtî'l-edebiyeye ve'n-nezariyyeti't-tenâşş", *Mecelletü 'alâmâtî'n-nakz* 1/1 (Mayıs 1991), 87.

⁸¹ Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Muqaddimetü İbn Haldûn*, thk. Abdullâh Muhammed ed-Dervîş (Dimeşk: Mektebetü'l-Hidâye-Dârü'l-Belhî, 1425/2004), 2/376.

⁸² Mirtâz, "Fikretü's-sirkâtî'l-edebiyeye", 17.

⁸³ Askerî, *Kitâbü's-Şimâ'ateyn*, 197.

⁸⁴ Hasan el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini's-sî'r ve âdâbihi ve naqdih*, thk. Muhammed Abdülhamîd (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1981), 2/1038.

ları karşılaştırmış ve bunların birbiriyle olan ilgisini ortaya çıkarmıştır. Tenâşş ve edeb-i sirkât ile ilgili yapılan açıklamalar, bunların birbirine yakın terimler olduğunu göstermiştir. Tenâşşın ve sirkâtın delaleti birbiriyle örtüşmektedir.⁸⁵ Tenâşş ile tazmin ve iktibâs arasında ise umum ve husus ilişkisi bulunmaktadır. Buna göre, tenâşşın iktibâs ve tazmîni kapsadığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla, iktibâs ve tazmînin ifade ettiğiyle tenâşşın ifade ettiği mana aynıdır. Biri Arap medeniyetinin, diğeri ise Batı medeniyetinin ürünüdür. Biri dünün diğeri ise bugünün çocuğudur.⁸⁶

İktisâş ile tenâşş arasındaki ilişki dolaylı görünse de iletişim anındaki durumları göz önüne alındığında ilgileri açıktır. Aynı şekilde iktisâş, edeb-i sirkât ile tazmîn ve iktibâs sanatlarıyla ilgilidir. Bu ilgi her zaman tenâşş kavramıyla ifade edilmese de dolaylı biçimde herkesçe bilinmekte ve kullanılmaktadır. Sonuç olarak, iktisâş terimi ilk etapta Kur'an ilimleri çalışmaları sahasında şekillenmiş, sonra klasik ve modern dönemdeki tenkit çalışmalarındaki yerini almıştır. Tüm dönemlerde, delalet ettiği anlam ve uygulama yönüyle vazgeçilmez duruma gelmiştir.⁸⁷

İlk olarak, iktisâş teriminin tenâşş ile ilgisinin varlığını kabul eden ve bunu açıklayan araştırmacıların görüşlerine yer verildi. İkinci bir görüş ise bu ilgiyi kabul etmeyen görüştür. Bu görüş sahiplerine göre iktisâş, birçok modern kavramla ilgisi bulunduğu doğrudur. Fakat bunların tamamen birbirini karşıladığı söylenemez. Şimdi ise kısaca bu ilgiyi kabul etmeyenlerin görüşlerini aktaracağız.

Kur'an'daki kıssaları analiz eden kimse, hem buradaki muhteşem belâgat sanatını görür hem de bu kıssaların hûbk⁸⁸ ve subk⁸⁹ gibi modern dönemde ortaya çıkan birçok kavramı kapsadığına şahit olur. Kur'an kıssalarından herhangi birini ele alan kimse, bunların iç içe geçmiş kıssalar olduğunu müşahede eder. Bu, iktisâşî tenâşşa yaklaştıran bir durumdur. Fakat yakınlık sadece iktisâş için değil birçok belâgat sanatı için söz konusudur. Bunları birbirine yaklaştıran sebeplerin olması bunların aynı şeyler olmasını gerektirmez. Dolayısıyla, bu sanatlardan her biri içinde çok farklı manalar barındırmaktadır.⁹⁰

⁸⁵ Kabul edilmeyen sirkat bunun dışındadır.

⁸⁶ Levşen, "et-Tenâşş beyne't-türâş ve'l-mu'âşara", 1025; Şûşû, "Beyne'l-aşale ve'l-mu'âşara", 201.

⁸⁷ Şûşû, "Beyne'l-aşale ve'l-mu'âşara", 202.

⁸⁸ Hûbk, metinde bulunan farklı yapıların anlamsal veya konu yönünden birbiriyle bağdaşıklığının ve ilgisinin incelenmesidir.

⁸⁹ Subk, metnin birbiriyle birlikteliğinin ve ilişkisini nahiv açısından incelenmesidir.

⁹⁰ Saîd Hasan Buhayrî, *İlmü'l-luğati'n-naşş: el-Mefâhîm ve'l-itticâhât* (Beyrut: eş-Şeriketu'l-

Tenâşş ilmi, bir metnin sonraki bir metinle ilgisini konu edinir. Metnin, etkileme ve etkilenmesi şeklinde gerçekleşir. Bu ise, الاتِّسَاقُ birliktelik ve uyum, الاتِّسَاجُ tutarlılık ve ahenk, الإِعْلَامُ bilgisellik, القَصْدُ yönelimsellik, القَبُولُ kabul edilebilirlik, التَّنَاصُصُ metinlerarasılık, المَعَامِيَّةُ durumsallık gibi yedi durumun birlikteliğiyle oluşur. Metin dil biliminin bağımsız bir bilim dalı olduğunu savunanlara göre “metin mükemmelliği” bu yedi şartın bir araya gelmesiyle oluşur. Fakat bu durumun her zaman ayetlere uygulanması mümkün değildir. Kur’an ayetleri bu şartlardan bazılarını barındırır da çoğu kez bu şartlar yerine gelmez.⁹¹ Buna göre, tenâşşın iktişâsı karşıladığını söylemek mümkün değildir. Bunun en önemli sebebi ise Arapların ve Batının sahip oldukları farklı kültürlerdir. Batının sosyal, iktisat, siyasi ve felsefi kültürüyle Arapların sahip olduğu kültür aynı değildir. Böyle olunca, Batının kitaplarından yapılan tercüme ve tahkiklerin yetersizliği gibi iktişâs ve tenâşş arasında yapılacak karşılaştırmalar da kifayetsiz kalacaktır.⁹²

Sonuç

İktişâş sanatına özgün ve modernist yaklaşımlar adlı bu çalışmada, ilk olarak iktişâş kavramının Arapça, Kur’an, belâgat, tenkit ve modern ilmindeki anlamları ele alınmıştır. İktişâşın, klasik ve modern dönem karşılaştırılması bu çalışmanın hedeflediği konular arasındadır. Bu konunun incelemesini önemli kılan durumların başında ise iktişâşın Kur’an’ın belâgat sanatlarından birini oluşturmasıdır.

İktişâş, ilk dönemlerde Kur’an merkezli bir edebi sanat dalı olarak incelenirken sonraki dönemlerde bunun sahası genişletilmiş ve hemen hemen tüm belâgatçıların kullandığı bir sanat haline gelmiştir. İktişâş, Arap dil bilimcilerin edebi yaratıcılıkları sayesinde geniş yankılar uyandırmıştır. İlk dönemlerde belâgatçı, şair ve tenkitçiler tarafından kullanılan bu sanat modern dönem çalışmalarına da konu olmuştur. İktişâşın, modern dönemde gelişen kavramlarla karşılaştırılması sebebiyle adeta tüm dil bilimcilerin araştırma konusunu oluşturmuştur.

Tarihi kaynaklara bakıldığında, iktişâş sanatını ilk ele alan ismin Ebü'l-Hasan Ahmed b. Fâris olduğu anlaşılmaktadır. O, bunu Kur’an’ın

⁹¹ ‘Alemyyetu Luncmân, 1997), 145-146.

⁹¹ Buhayrî, ‘İlmu’l-luğati’n-naşş, 145; Mîrtâc, et-Tahlîlu’n-naşşî, 15.

⁹² Abbâsî, “Tefâvut beyne’l-ıktişâşî’l-Şur’ânî, 202-203; bk. Muhammed Zübeyr Abbâsî, et- Tenâşş: Mefhûmuhu ve haşaru taṭbîkîhi ‘ala’l-Şur’ânî’l-Kerîm (İslamabad: Uluslararası İslam Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Doktora Tezi, 1436/2014), 28-32.

i'câz sanatlarından biri saymış ve bunu birçok ayetle örneklendirmiştir. Sonraki âlimler de iktisâş ele almış, buna yeni tanımlar ve belli şartlar getirmişlerdir. İktisâş, tenkit sanatı bağlamında ele alan isimlerin başında ise Ebü'l-Hasan İbn Tabâtabâ gelir. Onun, iktisâş sanatına en önemli katkısı, bunun makbul bir sanat olması için ileri sürdüğü istihsân şartlarıdır. Bu konuyu farklı biçimde ele alan ve farklı tanımlayan isimlerden biri de İbn Ebî İsbâ'dır. O, bu konuda hikâye eden kıssanın hikâye edilenin tüm şartlarını taşıması gerektiğini ileri sürmüştür. O, gerçek öykünmeyi: "Kısa lafızlarla ve ondan hiçbir şeyi eksik bırakmadan anlatmasıdır." şeklindeki sözleriyle dile getirmiştir.

Dil ve belâgat eleştirmenlerine göre, iktisâş asıl konumuna oturtmak için belâgatçının ayrıca sahip olması gereken özellikleri vardır. İster Kur'an ister diğer kelimadaki iktisâş konusunun tam anlaşılması, analizinin gerçekleştirilmesi ve kelamla ilgisinin yapılabilmesi için belâgatçı iki şeye ihtiyaç duyar. Birincisi, geniş bilgi ve birikim. İkincisi ise, kuvvetli bir sezgidir. Edebiyatçı kendisinde temayüz eden bu iki özellik sayesinde iktisâş hedeflenen anlamında ele alabilir.

İktisâş terimini diğer sanatlardan önemli kılan şey, bunun modern terimleriyle olan ilgisidir. Birçok dil bilimci, bir tarafta temelleri Avrupa'da atılan metin dil bilimle birlikte dilin yeni bir evreye girdiğini açıklarken diğer taraftan yaklaşık bin yıl önce bu bilimin temellerinin atıldığı yankılarını duymuşlardır. Dil bilimle ilgili ortaya çıkan gelişmelerin klasik dönemdeki sanatlarla temellendirilmesi tartışmalara neden olmuştur. Bazı dil bilimciler, dildeki bu gelişmelerin mutlaka geriye götürmesine ve onlarla ilişkilendirmesine gerek duyulmadığını söylemişlerdir. Bazıları ise, hiçbir bilimin öncesinden tamamen kopuk ve temelsiz biçimde ortaya atılmasının bir izahının olamayacağını ifade etmişlerdir.

İktisâş sanatı, klasik ve modern dönem birçok sanat dalıyla yakından ilgilidir. İktisâş, hem önceki dönemlerde ele alınan edeb-i sirrât (intihal), iktibâs, tazmîn ve telmîh gibi sanatlarla hem de yakın dönemde metin dil bilimi içinde gelişen tenâşş sanatıyla ilgilidir. Bu ilginin düzeyi zaman zaman tartışılabilir de bu durumun sanatların doğal yapısında var olan bir olgu olduğu fikri ön plana çıkmıştır.

Kaynakça

Abbâsî, Muhammed Zübeyr. "Tefâvut beyne'l-iktisâşî'l-Kur'ânî ve muştalahî't-tenâşş". *ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye*. 52/2 (2017), 197-230.

- Abbâsî, Muhammed Zübeyr. *et-Tenâşş: Mefhûmuhu ve haţaru taţbîkîhi 'ale'l-Ķur'ânî'l-Kerîm*. İslamabad: Uluslararası İslam Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Doktora Tezi, 1436/2014.
- Annânî, Muhammed Zekeriyâ vd. *Muĥammed Muşţafâ Heddâra: Buĥûş ve Dirâsât*. Riyad: Mektebetü 'Übeykân 1424/2003.
- Askerî, Ebû Hilâl. *Kitâbü'ş-Şinâ'ateyn*. thk. Alî Muhammed el-Bicâvî ve Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabîyye, 1371/1952.
- Azâvî, Nimet. *en-Nakdu'l-luġavî 'inde'l-'Arab ĥattâ nihâyeti'l-Ķarnî's-sâbi'i'l-hicrî*. Bağdat: Dâru'l-Hürriyye, 1978.
- Bedevî, Ahmed. *Usesu'n-naġdi'l-edebî 'inde'l-'Arab*. Mısır: Dâru Nahda, 1996.
- Buhayrî, Saîd Hasan. *'İlmu'l-luġati'n-naşş: el-Mefâhîm ve'l-itticâhât*. Beyrut: eş-Şeriketu'l-'Alemiyyetu Luncmân, 1997.
- Durmuş, İsmail. "İntihal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/347-350. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Durmuş, İsmail. "Kartâcennî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/518-519. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ebû Mûsâ, Muhammed. *Mürâca'ât fi uşûli'd-dersi'l-belâġî*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 2. Basım, 1429/2008.
- Ebüssuûd Efendi, Ebüssuûd Muhammed el-'İmâdî. *Tefsîrü Ebi's-Su'ûd el-müsemmâ İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Ķur'ânî'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhya'it-Türâsi'l-'Arabî, 2015.
- Hâtimî, Ebû Ali Muhammed. *Ĥilyetü'l-muĥâdara fi şinâ'ati'ş-şî'r*. thk. Ca'fer el-Kettânî. 2 Cilt. Irak: Dâru'r-Raşîd, 1979.
- Heddâra, Muhammed Mustafâ. *Müşkiletü's-sirĶât fi'n-naġdi'l-'Arabî: Dirâse taĥlîliyye mükârane*. Mısır: Mektebetü'l-Encülû, 1958.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Âşûr. *et-Taĥrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusîyye, 2008.
- İbn Ebî İsbâ', Zekiyyüddîn Abdülazîm. *Bedî'u'l-Ķur'ân*. thk. Hifnî Muhammed Şeref. Kahire: Nahda Mısır li't-Taba'a ve'n-Neşr, 1377/1957.
- İbn Ebî İsbâ', Zekiyyüddîn Abdülazîm. *Taĥrîrü't-taĥbîr fi şinâ'ati'ş-şî'r ve'n-nesr ve beyâni ic'âzi'l-Ķur'ân*. thk. Hifnî Muhammed Şeref. Kahire: el-Meclisü'l-a'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1383/1963.
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed İbn Fâris. *eş-Şâhibî*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Matba'atü 'İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurkâh, 1977.
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn. *Muĥaddimetü İbn Ĥaldûn*. thk. Abdullâh Muhammed ed-Dervîş. 2 Cilt. Dimeşk: Mektebetü'l-Hidâye-Dâru'l-Belhî, 1425/2004.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 2010.

- İbn Reşîk, Hasan el-Kayrevânî. *el-'Umde fî mehâsini's-sî'r ve âdâbihi ve naqdhîh*. thk. Muhammed Abdülhamîd. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1981.
- İbn Tabâtabâ, Ebü'l-Hasan Muhammed. 'ÿârü's-sî'r. thk. Abdülazîz el-Mâni'. Kahire: Matba'atü'l-Hancî, 2010.
- Kartâcennî, Ebü'l-Hasen Henüddîn Hâzim. *Minhâcü'l-bülegâ*. thk. Muhammed el-Habîb İbn el-Hôcâ. Beyrut: Dârü'l-Ġarbi'l-İslâmî, 3. Basım, 1986.
- Kattân, Mennâ'. *Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Ġur'ân*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 2000.
- Kâzım, Sûzân. *Cuhûdu İbn Ebî İşba' el-Mısrî en-naqdiyye ve'l-belâgiyye*. Bağdat: Bağdat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Levşen, Nûr el-Hüdâ. "et-Tenâşş beyne't-türâş ve'l-mu'aşara". *Mecelletü Câmi'atü Ümmükurâ* 26 (1424/2003), 1019-1034.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemü'l-muştalâhâti'l-belâgiyye ve te'tavvuruhâ*. 3 Cilt. Beyrut: ed-Dârü'l-'Arabîyye li'l-Mevsû'ât, 1427/2006.
- Miftâh, Muhammed. *Tehlîlu'l-hîtâbi's-sî'rî*. Beyrut: el-Merkezü's-Sekâfi'l-'Arabî-Dârü'l-Beyzâ, 3. Basım, 1992.
- Mîrtâc, Fevziye. *et-Tahtîlu'n-naşî fi't-Tefâsîri'l-Ġur'âniyyeti'l-beyâniyyeti ve'l-mevdû'îyye: Dirâsetun tahlîliyyetun fî dav'i menhecî naĥvi'n-naşş*. İslamabad: Uluslararası İslam Üniversitesi, Arap Dili Fakültesi, Doktora Tezi, 2013.
- Mirtâz, Abdülmelik. "Fikretü's-sirĥâti'l-edebîyye ve'n-nezariyyeti't-tenâşş". *Mecelletü 'Alâmâtü'n-Nakz* 1/1 (Mayıs 1991), 1-87.
- Özdoğan, Mehmet Akif. "Klâsik Arap Şiirinde İntihâl Olgusu". *Kahramanmaraş Sütçü İmam İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (Aralık 2005), 65-106.
- Rabî'î, Hâmid b. Sâlih. *Meĥâyisü'l-belâğa beyne'l-üdebâ ve'l-'ulemâ*. Mekke: Ma'hadü'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve İhyâit-Türâsi'l-İslâmî, 1416/1996.
- Râzî, Fahrüddîn. *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*. thk. Bekrî Emîn. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1985.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Ġur'ân*. thk. Mustafâ Şeyh Mustafâ. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1429/2008.
- Şuşû, Yâsir b. Süleymân. "Beyne'l-aşale ve'l-mu'aşara". *Mecelletü 'Ulûmu'l-Luġât ve Âdâbihâ* 8 (Mayıs 1433/2012), 179-2009.
- Teftâzânî, Sa'düddîn. *el-Muṭavvel fî şerĥi telĥîsi'l-miftâh*. thk. Abdülhamîd Hendâvî. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Tüccar, Zülfikar. "Hâtimî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/474-476. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yûnus, Hamûd. *en-Nakd 'inde İbn Ebî İşba' el-Mısrî*. Şam: Hey'etü'l-'Amme es-Suriye, 2010.
- Zerkeşi, Bedrüddîn. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Ġur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü Dâru't-Türâş, 2008.